DOUĂ PERSPECTIVE ASUPRA STATUTULUI DE PERSOANĂ: TEODOR BACONSCHI ȘI VIRGIL IORDACHE

Autor: Redacția Syntopic | 12 martie 2022

Cu ocazia celor două săptămâni dedicate explorării modului în care știința modernă ne influențează înțelegerea noțiunii de persoană, redacția noastră a schițat câteva întrebări relevante pentru această tematică, încercând să afle, după cum v-am obișnuit deja, perspectivele unor personalități din diverse domenii de specialitate cu privire la subiectul propus. Le mulțumim invitaților noștri, domnii Virgil Iordache și Teodor Baconschi, pentru că și-au luat din timpul lor să răspundă acestor întrebări!

1. Ce diferențiază o persoană de o non-persoană? Care este, după dumneavoastră, criteriul pe baza căruia i se poate acorda unei entități statutul de „persoană”?

Teodor Baconschi: În dubla noastră tradiție greco-romană și iudeo-creștină, noțiunea de „persoană” a fost definită substanțial, mitologic/ritualic, sau din perspectivă juridică. Individul devine persoană odată înscris în ordinea simbolică a reprezentărilor colective, pe baza cărora primește recunoaștere morală și legală. Statutul de persoană îi acordă individului drepturi și responsabilități. Conceptul de persoană e omniprezent în culturile euro-americane, însă rămâne ambiguu, neclar, fluctuant (spre deosebire de conceptul „personalității”, mult mai clar în științele sociale, psihologie și antropologie). Pentru Lévy-Bruhl sau M. Mauss, persoana e o categorie a mentalității primitive („pre-logice”) pentru care individul „participă” la viața întregului cosmos, adică nu e cu adevărat „distinct” de natură: legăturile sale sociale sunt dedublări ale sinelui. Mauss a dovedit cu subtilitate că doar „persoana” poate face obiectul inițierilor, asigurând coerența individuală dincolo de vârste și modificarea condiției socio-economice. Oricum, conceptul acesta rămâne pivotul antropologiei occidentale: de la *persona*

(masca/personajul teatrului grec sau latin), trecând prin persoana morală și *cogito*-ul filosofic. Persoana este învelișul relațional al individului, deci baza supraviețuirii și a sensului. O putem privi (fără aroganță logocentrică) ca pe o categorie universală. Cele mai incitante reflecții în jurul noțiunii sunt cele inspirate de dogma creștină a Sfintei Treimi, însă nu cred că discuția aceasta își are locul aici și acum.

Virgil Iordache: Discuțiile despre statutul ontologic al persoanei angajează teoretizări mult mai complexe în raport cu cele despre alte tipuri de entități. În tabelul 1 am prezentat pe scurt o schiță a criteriilor de identitate ale persoanelor care funcționează pe piața ideilor și în realitatea asumată sau cu tendință de asumare în funcționarea societății. Diversele ontologii vor lucra cu toate domeniile, sau numai cu unele, dar dacă am lua o populație reprezentativă a ontologiilor existente, probabil că le-am găsi pe toate. Ceea ce este de bază variază în funcție de presupozițiile ontologice asumate explicit sau implicit. Relevant din punct de vedere obiectiv filosofic este să înțelegem natura acestor presupoziții și criterii, limitele lor dacă sunt luate în considerare izolat de altele și consecințele practice. Opțiunea mea personală este una orientată spre C, D, E și F, dar cu înțelegerea nevoilor umane actuale pentru A și B și pentru respingerea F, fără însă a le încuraja pretențiile de universalizare. Elementele critice pentru civilizația europeană mi se par perenitatea D și transparentizarea faptului că la E nu avem de a face decât cu o formă evoluată cultural din D. Pe această bază abordările reducționiste A și B pot fi ținute sub control, iar decidenții care derapează nu se pot ascude în spatele prestigiului unor instituții.

Tabelul 1 Schiță a peisajului conceptual în chestiunea identității persoanelor. Fiecare celulă angajează discuții specializate și dezbateri teoretice profesionalizate, dar relațiile între domenii și cartarea ansamblurilor conceptuale, la fel de utile, sunt mult mai puțin investigate în actualul context academic, datorită dificultăților cercetărilor inter-disciplinare.

Domeniu al realității	**Criterii de identitate a persoanei**	**Tip posibil de persoane asumate social ca existente**	**Instituții derivate care oferă mediul actual, dar nu condiționează exista domeniului realității și al tipului de persoane**
F Transcendent	Criterii prin analogie cu cele lumești, fără valoare explicativă. Realitatea e experiențiată direct, cui i se dă.	Persoane transcendente (necreate, create nevizibile, persoane umane trecute în veșnicie)	Religioase

E Productiv cultural, economic, organizațional în genere (ontic complex, A, B, C, D)	Criterii preluate de la D – ale resursei umane decidente, chiar și când resursele culturale folosite neagă existența D – ex. pentru responsabilitatea juridică a organizațiilor pur materialiste	Persoane juridice ca proxi pentru persoane umane în sens clasic cu putere decizională	Conform evoluției instituționale și diferențierilor organizaționale, în special în civilizația europeană
D Conștiință reflexivă (rațiune, nous, operații și descrieri de nivel superior reflexiv care constrâng normativ folosirea rezultatelor produselor minții și le încadrează ontologic). De facto operează acum în mediul E, cu sau fără racordare la F	Libertate, discernământ, gândire, dragoste agapică, bucurie superioară, etc	Persoane umane în sens clasic, dotate cu înțelepciune, sapiens	Principial fără posibilitate de instituționalizare, zona umanului liber, a educației neformalizate, sursă a mutațiilor culturale de toate felurile. Eventual, domeniul mereu dinamic al „filosofiei”
C Mental (intelect kantian, descrieri obiective și subiective ontice, univers al referenților psihologiei moderne)	Conform criteriilor obiective ale științei moderne și teoretizărilor filosofice cognitiviste, cu sau fără negarea realității D și/sau F	Persoane în sensul psihologiei și teoriilor seculare ale cogniției	De instruire, psihologice, psihiatrice, cercetare modernă, etc
B Productiv biologic	Conform criteriilor cu pretenții obiective ale tentativelor teoretice de reducere a D și C la B (nu există teorii solide de reducere deocamdată)	persoane biologice (delfini, organisme cu sistem neuronal complex, etc)	Evoluate din interese disciplinare de cercetare și nevoi religioase după declinul F și D. Duce la formare unor piețe noi pentru discursuri etice de tip D.

A Chimic, fizic	Conform criteriilor cu pretenții obiective ale tentativelor teoretice de reducere a D, C și B la A (nu există teorii solide de reducere deocamdată)	Persoane tehnologice (calculatoare, roboți, etc)	Evoluate din interese disciplinare de cercetare și industrial tehnologice și nevoi religioase după declinul F și D. Duce la formare unor piețe noi pentru discursuri etice de tip D.

2. Cum vedeți problema avortului – care este pragul după care putem vorbi despre niște eventuale interese și drepturi ale embrionului sau fătului? În aceeași notă, cum vă raportați la cercetările desfășurate pe embrioni fertilizați *in vitro*?

Teodor Baconschi: Bioetica creștină susține că fătul e din stadiu embrionar o persoană *in nuce*. Nu e un viitor om, ci o persoană umană în devenire. Suprimarea lui nu elimină „un individ" anonim, ci destinul potențial al unei entități irepetabile. Personal, văd fertilizarea *in vitro* ca obiectivare a iubirii părinților procreatori, așadar ca pe o instrumentalizare a tainei vieții, care implică fetișizarea amorală a existenței biologice, neglijând sufletul fătului, deci energia imaterială care urmează să-i confere adevărata umanitate. Ca atare, avortul împiedică exercitarea dreptului la viață al fătului. Creștinismul a respins de la început infanticidul (care trimite la masacrul organizat de Irod). Dacă l-ar fi admis, ar fi trebuit, la limită, să accepte, ipotetic, până și uciderea din pântecele Fecioarei Maria a pruncului Iisus – Mântuitorul lumii, ceea ce, din perspectiva Bisericii, e perfect absurd. Sunt însă de acord că avortul în cazul sarcinilor nedorite – de pildă în urma unui viol – pune probleme morale complicate, la care nu am un răspuns la fel de limpede.

Virgil Iordache: Ceea ce a fost descris în legătură cu persoanele în tabelul 1 poate fi cu ușurință adaptat la consecințele morale ale uciderii embrionilor umani. Pe ontologii reducționiste de tip A nu ridică nici o problemă, pe ontologii B ridică numai într-o gândire a omului ca proces, destul de rară, pe ontologii A-B-C ridică de la momentul de dezvoltare când există indicii de apariție a variabilelor psihologice (de ex. durere subiectivă), de la D în sus omul e om încă de la concepere, dar statutul moral al uciderii variază în funcție de detaliile evoluate cultural în E sau communicate transcendent în zona F. Se poate constata că atitudinea față de avort din punct de vedere moral și legal va depinde de distribuția socială a presupozițiilor și forța instituțiilor de diferite feluri. Pentru un creștin orice avort e o crimă, iar lucrul pe embrioni umani inacceptabi moral, dar asta nu înseamnă că soluția legală optimă social e interzicerea avortului sau interzicerea cercetărilor pe embrioni umani. Opțiunea mea este că nu este bine să impui legal tipul de ontologie și eventual morala subiacentă, când e co-evoluată împreună cu

ontologia. O democrație funcțională poate duce la un optim social dinamic din acest punct de vedere, fiecare parte susținând perspectiva sa către un rezultat net de etapă. Fără mecanisme instituționale specifice statului de drept tensiunile datorate presupozițiilor incompatibile pot degenera în conflicte majore. Pentru ca aceste mecanisme să funcționeze e important să nu fie parazitate de etici de tip B și C cu pretenții de universalizare. Există o tendință clară de instrumentalizare a acestor tensiuni de natură fundamentală pentru a justifica interese mult mai superficiale, cum face acum Rusia, iar parazitarea mecanismelor statului de drept de către etici de nișă reducționsite dă apă la moară dușmanilor lumii libere. Cartări de felul celei de mai sus explicitează situațiile și pot servi la mutarea discuției către cauzele reale când cauzele profunde sunt numai speculate, precum și la scăderea riscului unor conflicte majore de profunzime în interiorul lumii libere (cu lumea din afară nu pot fi evitate, rațional e să fie asumate și ținute sub control).

3. Credeți că statutul de „persoană” trebuie acordat doar ființelor umane, sau poate fi acordat și animalelor, sistemelor de inteligență artificială, anumitor elemente naturale (râuri, regiuni geografice) – sau chiar naturii ca întreg – și, de ce nu, anumitor corporații și organizații?

Teodor Baconschi: Chiar dacă persoana este individul relațional și spiritualizat, cu un destin etern, ea nu funcționează ca un credo animist (totul e „însuflețit”). Nu neg evoluția materiei vii, însă socotesc că antropogeneza e o ruptură de nivel, nu doar un stadiu. Cred că Dumnezeu în Treime (și perihoreza persoanelor divine), ierarhiile angelice și omul separă ordinea „personală” a ființei de cea impersonală a biosferei. Spuneam însă că „persoana” e o devenire, nu doar un fapt ontologic: dinamismul ei a permis metaforizarea (de tipul „personalității juridice” acordate diferitelor entități). Din acest unghi, cred că e moralmente acceptabil să vorbim despre drepturile animalelor și despre respectarea naturii ca epifanie, însă aceste atitudini moral inclusive – sau extensive – nu trebuie să dilueze până la irelevanță „domeniul ontologic” al persoanei.

Virgil Iordache: Din punct de vedere al eticii individuale e treaba fiecăruia cui acordă statut de persoană, din punct de vedere al eticii inter-personale situația informală evoluează fără controlul cuiva, prin interacțiuni libere, iar cea formală, legată de reglementări, are un rezultat dinamic în funcție de distribuția socială a presupozițiilor și sistemul politic. Nu voi susține universalizarea la scară națională sau a UE a abordărilor reducționiste (natura ca întreg cu includerea omului în ea e o abordare de tip A-B), dar mi se pare tolerabilă la nivelul grupurilor sociale care vor asta pentru dumnealor.

Convingerea mea este că statutul de persoană îl au în mod propriu ființe umane, care prin natura lor sunt dotate cu rațiune, nu numai cu minte/intelect, și ființe transcendente. În scheme ontologice cu diferite grade și variante de reducționism poate

fi acordat și altor entități, conform schemei din tabelul 1, fără să însemne că îl și au în sens propriu. A fi persoană umană este ceva obiectiv într-un sens superior celui de verificare empirică inter-subiectivă (nivelul C in tabelul 1), și anume în sens structural al operațiilor rațiunii și variabilelor observabile care derive din ele (libertate, discernământ), nu o convenție. Accesibilitatea persoanelor transcendente oamenilor nu e sub control uman și nu trebuie pretinsă prin educație religioasă universală sau măsuri legale.

Ar mai fi poate de observat că apare o clasă suplimentară de fenomene atunci când o entitate nu este persoană și i se acordă acest statut, sau invers, este o persoană și nu i se mai acordă acest statut. Decuplarea de realitatea obiectivă duce la o anumită scară de timp la erori de acțiune personală și socială, cu consecințele generale ale oricărei lipse de realism și cu consecințe specifice situației erorilor de apreciere a statutului de persoană. Discuțiile despre această clasă de fenomene presupun un program de cercetare în sine, dedicat problemei, dar am bănuiala că multe din dificultățile civilizației occidentale acum nu sunt străine erorii la scară socială mare în aprecierea obiectivă a cine este o persoană și a ce este un obiect. În condiții de criză lipsa de realism are consecințe tragice, iar unii oameni tind să devină mai obiectivi, cel puțin pentru o vreme. Alții vor prefera să susțină realitatea unică a propriilor presupoziții ontologice indiferent de câți morți ar apărea și câtă suferință. Prin nivelul F al realității acest fapt e inteligibil ca ceva firesc, oricât de dureros ar fi. Rațiunea umană ajută, dar e o forță mică pentru evitarea răului, nu poate răzbi singură.

Imagine: *Rembrandt – „The Anatomy Lesson of Dr. Nicolaes Tulp” (1632); Sursa: WikiArt*